

CARİ AÇIKLAR VE TÜRKİYE EKONOMİSİNİN ARTAN DÖVİZ İHTİYACI[†]

Öner Günçavdı*
Suat Küçükçifçi**
Murat Üngör***

Özet

Birçok gelişmekte olan ülke gibi Türkiye de, dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine seyir izlediği bir dönemde dış ticareti serbestleştirmeye başlamıştır. Bu süreçte ihracatta rekabet üstünlüğü sağlama amacıyla uygulanan döviz kuru politikaları ve devalüasyonlar sıkça başvurulan yöntemlerden olmuştur. Bu çalışmada, dış ticaret hadlerinin Türkiye ekonomisinin aleyhine dönmesinin iktisadi etkileri incelenmektedir. Dış ticaret hadlerinde 1970-2000 dönemi boyunca gözlenen aleyhte gelişmeler, Türkiye ekonomisinin dış ticaret gelirlerinde kayba yol açmıştır. Bu kayıplar 1989 sonrasında kümülatif olarak hesaplandığında GSMH'nin %12'sine ulaşan bir miktara denk gelmektedir. Öte yandan, dış ticaret rejimindeki serbestleşmeyle beraber üretimin önündeki ithal kısıtlamaları da büyük ölçüde ortadan kalkmış ve ithal girdi kullanım oranında artışlar gözlenmeye başlamıştır. İhracattaki bir artışın ithal girdi talebi yaratma kapasitesinin diğer nihai talep unsurlarından daha yüksek olduğu da göz önüne alındığında, dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine seyrettiği bir dönemde artan ithal girdi bağımlılığının, ticaretin gelir yaratma potansiyelini zamanla azaltması riski ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu çalışmada elde edilen sonuçlar

[†] Yazarlar Ertuğrul Tokdemir ve Ümit Şenesen'e konu hakkında yazarlarla yaptıkları tartışmalardan ve çalışmanın çeşitli aşamalarında gösterdikleri ilgi ve getirdikleri yorumlarından dolayı teşekkür eder.

* İstanbul Teknik Üniversitesi, 34367 Maçka, İstanbul
guncavdi@itu.edu.tr, Tel.: (212)293-1300/2008 (iletişimden sorumlu yazar)

** İstanbul Teknik Üniversitesi

*** University of Southern California

Türkiye ekonomisi için bu riskin gerçekliğine işaret etmektedir. Çalışmada ayrıca ihracat artışı sağlamaya yönelik makroekonomik politikaların (örneğin kur politikası yoluyla sağlanan teşviklerin) arzulanan düzeyde ihracat geliri yaratamamalarının yanı sıra, ekonomide kalıcı etkileri olan (gelir dağılımı dengesizliği ve enflasyon gibi) başka problemlere yol açma ihtimali de tartışılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Cari açık, Dış ticaret hadleri, İthalat bağımlılığı, Kur politikaları, Türkiye ekonomisi

JEL Kodları: O14, O21, O47

I. GİRİŞ

2001 yılında yaşanan krizin ardından Türkiye ekonomisi önemli iyileşme emareleri ile birlikte, 2007 yılına dek sürekli bir büyüme performansı göstermiştir. Öncelikle ekonominin otuz yılı aşkın bir süredir maruz kaldığı yüksek enflasyonla mücadele yönünde önemli yol katedilmiştir. 2001 yılındaki %7,5'lik daralmanın ardından, ekonomi 2002-2006 döneminde yıllık ortalama olarak %7,1 oranında büyüyebilmiştir. 2007 yılında ortaya çıkan yavaşlamaya ve %5 oranındaki büyümeye rağmen, Türkiye bu süreçte dünya ekonomisindeki likidite bolluğundan yararlanmayı ve böylece yüksek büyüme oranlarını finanse etmeyi başarabilmiştir. Bu olumlu gelişmelerin yanı sıra, dış ticaret açığının GSYİH'ye oranında gözlenen artış ve 2007 yılı itibariyle %8,4 seviyesine ulaşan bu oran söz konusu döneme ilişkin en olumsuz ekonomik gelişmeyi oluşturmaktadır. Bu açığın ortaya çıkmasında izlenen makroekonomik politikaların yanında, 1980 yılından itibaren aşamalı bir şekilde ilerleyen dış ticarete serbestleşme sürecinin ve buna bağlı olarak yaşanan yapısal değişimin de rol oynadığı düşünülmektedir. Bir yandan Türkiye ekonomisinin dünya piyasalarında maruz kaldığı dış ticaret geliri kayıpları, diğer yandan ekonominin giderek daha fazla ithalata bağımlı bir hale gelmesi karşılaşılan cari açıkların niteliği konusunda endişe duyulmasına neden olmaktadır. Özellikle ihracata yönelik üretimin ithal girdi içeriğinin giderek artması ve katma değerinin azalması; buna bağlı olarak da ülkenin dış ticaret yoluyla

net döviz geliri elde etme kabiliyetinin düşmesi bu yöndeki endişeleri güçlendirmektedir.

Bu çerçevede, çalışmamızın amacı Türkiye ekonomisinin cari açıklarının arkasındaki kısa dönemli iktisadi faktörlerin neler olduğunun tespit edilmesi değil, yapısal nitelikte bazı faktörler üzerinde yoğunlaşarak bunların ekonomi üzerinde yarattığı etkilerin ortaya konulması olarak saptanmıştır. Bu itibarla, çalışmada öncelikle ticari serbestleşmenin, ardından ekonominin giderek artan oranda karşı karşıya kaldığı dış ticaret hadleri yoluyla oluşan şokların ortaya çıkardığı etkiler üzerinde durulmaktadır. Devamla, 1980 sonrası dönemde Türkiye ekonomisinin dışa açılması ve buna bağlı olarak geçirdiği dönüşümün ülkenin ithalat-ihracat dengesi üzerinde yarattığı etkiler tartışılmaktadır. Bu amaçla, özellikle üretimin önündeki ithal kısıtlarının dış ticaret rejiminin serbestleşmesi sonucunda kalkmasının (Bilginsoy, 1993) ulusal üretimin girdi kullanım yapısında ortaya çıkardığı değişimler ve bu değişimin aleyhte gelişen dış ticaret hadlerinin neden olduğu gelir kayıplarına etkileri ele alınmaktadır.

Geçen yirmi yıl içinde dış ticaret şoklarının olumsuz etkilerini gidermeye yönelik politikaları uygulamaya koyamayan birçok gelişmekte olan ülkede, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankasının destekleriyle yapısal uyum programları benimsenmiştir. 1980'li yıllara gelindiğinde kronikleşmiş olan ödemeler dengesi açıkları ve bu açıkların ülke içi ve ülke dışı kaynaklardan finansmanında karşılaşılan güçlükler, gelişmekte olan ülkelerin bu yöndeki politikaları uygulamaya koymalarında belirleyici olmuştur. IMF-Dünya Bankası destekli bu yapısal uyum programlarının temel amacı, sorun yaşayan ekonomilerin uluslararası ödemelerde ihtiyaç duydukları döviz gelirlerini elde edilebilmeleri için dünya ekonomisiyle bütünleşmelerini ve bunu yaparken de dünya ekonomisindeki değişikliklere tepki verebilecek bir esnekliğe kavuşmalarını sağlamaktır (Arıcanlı ve Rodrik, 1990). Dış ticaretin serbestleşmesi yönündeki reform gayretleri bu geniş kapsamlı programların önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Serbestleşmeyle birlikte ortaya çıkan ithalat kolaylıkları ödemeler dengesini bozucu yönde etkide bulunurken, döviz gelirlerinin artırılmasına yönelik çeşitli politikalar bu yöndeki olumsuz etkileri gidermeyi amaçlamaktadır. Bu politikaların başında, ihracat gelirlerini artırmayı amaçlayan doğrudan ve/veya dolaylı çeşitli teşvikler ile ulusal paranın yabancı paralar karşısındaki değerinin düşürülmesi gibi uygulamalar gelmektedir.

1970'lerin sonunda, Türkiye ekonomisinin karşı karşıya kaldığı ödemeler dengesi sorunlarına çözüm olması amacıyla uygulamaya konulan yapısal uyum politikalarının önemli bir parçası olarak, dış ticaretin serbestleştirilmesine başlanmıştır (Nas ve Odekon, 1992; Arıcanlı ve Rodrik, 1990; Celasun ve Rodrik, 1989). Önceleri yüksek gümrük vergileri ve oldukça karmaşık bir koruma sistemine sahip olan ekonomi, aşamalı bir serbestleşme sürecinin sonunda dış dünya ile rekabete açılmıştır (Krueger ve Aktan, 1992). Bu arada, ihracat gelirlerinin artırılması ve serbestleşme ile artan ithalat faturasının ödemeler dengesi üzerinde yarattığı etkiyi gidermek amacıyla birtakım tedbirler uygulamaya konulmuştur. İhracata yönelik üretime tanınan vergi avantajları, ucuz girdi temini, vergi iadesi ve ucuz kredi imkanlarının yaratılması uzun yıllar bu ihracat teşvik mekanizmasının önemli unsurlarını oluşturmuştur. Diğer taraftan, Türk lirasının (TL) yabancı paralar karşısındaki değerine müdahale edilerek ihracatçı sektörler için fiyat mekanizması yoluyla dolaylı yollardan ek teşvikler yaratılmıştır. Bu hedef uyarınca, 1975 ile 1979 yılları arasında Amerikan doları karşısında %23 düzeyinde değer kazanmış olan TL'nin (Krueger ve Aktan, 1992), 1980 yılında nominal olarak %144, reel olarak ise %30 oranlarında değer kaybetmesi temin edilmiştir (Baysan ve Bilitzer, 1990). Bu çabalar sonucunda, 1970'lerin sonunda %4'ler seviyesinde olan ihracatın GSMH içindeki payı 1983 yılında %9 seviyesine, ardından 1995'te ise %13 seviyelerine çıkmış, 2003'te ise %20'ler seviyesine ulaşmıştır (DPT, 1998 ve 2004).

Bir ekonominin ihracat artışlarından elde edeceği net kazanç, bir yandan dünya piyasalarında karşılaşılan nispi fiyatlara (ya da dış ticaret hadlerine), diğer yandan ise ihracat ürünlerinin üretiminde kullanılan ithal girdilerin maliyetlerine bağlıdır. Dünya fiyatları veri alındığında, ihracatta gözlenen artışlar ekonominin ithalat için gereksinim duyacağı dövizin elde edilmesine olanak tanırken, bu ihracat artışının gerçekleştirilmesine yönelik üretimin ortaya çıkaracağı ara girdi ithalatı ekonomi için ek döviz talebi yaratacaktır. Ülkenin sahip olduğu üretim yapısının bir sonucu olan bu durum, ihracatın ithalat (veya döviz) bağımlılığı olarak düşünülebilir. Diğer yandan, ihracat artışının gerçekleştiği dönemde dünya fiyatlarının aleyhte değişmesi ve ihracatın ithalat bağımlılığının artması ihracatın ithalatı karşılama oranını düşürürken, dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine seyrinin ortaya çıkaracağı gelir

kayıplarının daha da fazlaşmasına ve böylece ekonomide artan oranda bir refah kaybına neden olur.

Bu çalışmada, 1980'lerden başlayarak kura dayalı bir rekabet üstünlüğü sağlamanın ihracat gelirleri ve genel olarak ekonomi üzerine olası etkileri incelenmektedir. Bu amaçla, öncelikle her ihracat artışının yol açtığı ek ithalat gereksinimi ve bu ithalatın veri olarak alınan dış ticaret hadleri altında yaratacağı döviz ihtiyacı ele alınmaktadır. Öte yandan, artan miktarlardaki ihracatın giderek daha pahalı girdiler kullanılarak gerçekleştirildiği durumlarda, ülkenin zamanla artan miktarlarda gelir kayıplarıyla karşı karşıya kalması beklenebilir. Bu yüzden izleyen bölümlerde, dış ticaret hadlerinin zaman içindeki gelişimi de incelenmekte ve ekonominin maruz kaldığı gelir kayıp ve kazançları bu gelişmeyi de dikkate alacak biçimde hesaplanmaktadır. Çalışmanın ikinci aşaması, yukarıda tanımlanan sorulara verilen cevapların ışığında, artan ihracatın ithal girdi talebinde önemli artışlara neden olup olmadığı sorusuna odaklanmaktadır. Makalenin temel savı; dış ticaret hadlerinin Türkiye ekonomisinin aleyhine geliştiği dönemlerde ihracat gelirlerinde yapılan devalüasyonlarla sağlanmaya çalışılan artışların, bu artıştan kaynaklanan ithalat artışlarının maliyetinin karşılanmasını giderek zorlaştıracağı ve sonuçta, ihracat gelirlerindeki net artışların milli gelire yaptığı katkı miktarının beklenenden daha düşük gerçekleşebileceğidir.¹ Bu savı test etmek üzere, ihracat gelirlerinin ithalat giderlerini karşılama gücündeki azalmanın iki nedeni üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilki, dış ticaret hadlerindeki ülke aleyhine ortaya çıkan gelişmeler ve bunun yaratacağı gelir kayıplarıdır. İkincisi ise, ülke ekonomisinin dışa açılması sonucunda ortaya çıkan yapısal dönüşümlerin ardından üretimin, özellikle de ihracat geliri yaratmaya yönelik üretimin gereksinim duyacağı ithalattır.

Literatürde pek çok gelişmekte olan ülkenin karşı karşıya kaldığı bu sorun üzerinde yapılan başka çalışmalar da mevcuttur (Greenaway ve Reed, 1990;

¹ Devalüasyon ve yüksek kur taleplerinin değerlendirilmesinde dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli nokta ise, özellikle döviz cinsinden dış yükümlülüklerin çok yüksek boyutlara ulaştığı dönemlerde yapılacak olan devalüasyonun veya izlenecek kuru yükseltici politikaların bu yükümlülüklerin TL cinsinden karşılıklarını artıracığıdır. Bu durum da ülkenin bir yıl içinde yarattığı gelirin önemli bölümünün yurt dışına aktarılmasına neden olmaktadır. Bunun yanında, bahsi geçen yükümlülükler içinde özel finans kesimi paylarının yüksek boyutlara ulaştığı durumlarda, devalüasyonlar bir ülkenin finansal piyasalarında ciddi istikrarsızlıkları gündeme getirebilmektedir.

Bleaney, 1993; Bleaney ve Greenaway, 1993). Bu çalışmalar, dış ticaret hadlerinin aleyhte olduğu dönemlerde yapılan ticari serbestleşme ve ihracatı teşvik politikalarının IMF ve Dünya Bankasının öngördüğü sonuçları vermediğini, hatta bu ülkelerin ulusal gelirlerinde azalmalara neden olduğunu vurgulamaktadır (Bleaney, 1993). Bu çalışmalar ışığında Türkiye açısından sorulması gereken soru, dış ticaretteki serbestleşme gayretleri ve kura dayalı ihracatı artırma politikalarının, mevcut ekonomik yapı ve dünya koşullarında ülkeyi karşı karşıya bırakabileceği maliyetlerin neler olduğudur. Bu soruya cevap aranması, özellikle ulusal paranın değerinin ayarlanması yoluyla verilen teşviklerin, ticareti yapılabilen ve ticareti yapılamayan mal üreticileri arasındaki gelir dağılımına yaptığı olumsuz etki de düşünüldüğünde daha da önem kazanmaktadır.

Çalışmanın izleyen bölümünde, Türkiye ekonomisinin 1970-2000 dönemi arasında karşı karşıya kaldığı dış ticaret hadlerindeki dalgalanmalar irdelenmektedir. Üçüncü bölümde, dış ticaret hadlerindeki dalgalanmalar sonucunda oluşan gelir kayıp ve kazançları hesaplanmakta; dördüncü bölümde, Türkiye ekonomisinin geçirdiği yapısal dönüşüm sonucunda ihracata yönelik üretim faaliyetlerinin neden olduğu ithal girdi talebi ele alınmaktadır. Tartışma, beşinci bölümde bu ithal girdi talebinin ortaya çıkardığı döviz gereksinmesi hesaplamalarıyla sürmektedir. Nihayet altıncı bölüm, çalışmadan elde edilen sonuçların özetlenmesine ayrılmıştır.

II. DIŞ TİCARET HADLERİNİN SEYRİ

Dış ticaret hadlerinde ülke aleyhine bir gelişmenin birbiriyle ilişkili iki temel etkisinden bahsetmek mümkündür. Birincisi, ihracatın satın alma gücünde meydana gelen düşüşler ve bunun sonucunda oluşan ulusal gelirdeki azalmalardır. İkincisi ise, belli bir ihracat düzeyi için elde edilen döviz gelirlerindeki düşüşlerin dış ticaret ve dolayısıyla ödemeler dengesi üzerinde yaratacağı olumsuz etkilerdir. Ülkenin karşı karşıya kaldığı dış ticaret açığının boyutuna ve bu açığın ortaya çıkardığı döviz ihtiyacına bağlı olarak hükümetler, özellikle kurların baskı altında tutulduğu ekonomilerde zaman zaman çok yüksek oranlarda reel devalüasyonlara başvurabilmektedir.²

² Türkiye’de kurların baskı altında tutulduğu belli dönemlerde benzer şekilde devalüasyonlara başvurulmuştur. Bunlara gösterilebilecek en güzel örnekler sırasıyla 1980, 1994 ve en son 2001 yıllarında başvuru olan devalüasyonlardır.

1980'lerin başında birçok gelişmekte olan ülke dış ticaretini serbestleştirirken, dünya piyasalarına sundukları temel malların fiyatlarında bu ülkeler aleyhine bir durum gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ülkeler bir yandan serbest ticaretin meyvelerini toplamaya hazırlanırken, diğer yandan ihracatlarının büyük bir bölümünü oluşturan tarımsal mal fiyatlarının aleyhte seyretmesi nedeniyle negatif şokların etkisine maruz kalmışlardır. Dış ticaret hadlerinde görülen bu olumsuz gelişmeler ihracat gelirlerinin, dolayısıyla ulusal gelir düzeylerinin düşmesine neden olmuştur. Ancak bu dönemde izlenen makroiktisat politikaları, bu olumsuzlukların ekonomiler üzerindeki etkilerinin daha da artmasına neden olmuştur. Örneğin, negatif şokların etkilerini gidermek için ulusal paranın dalgalanmaya bırakılmayarak önceden olduğu gibi sabit tutulması, dış ticaret hadleri yoluyla ortaya çıkan negatif şokların etkilerini artırmıştır.

1980'lerle birlikte dışa açılmaya başlayan Türkiye ekonomisinin 1970-2000 yılları arasında karşı karşıya kaldığı dış ticaret hadleri³ hakkında Grafik 1 birtakım bilgiler içermektedir. Grafikte, Türkiye'nin dış ticaret hadlerinin zaman içindeki seyri görülmektedir. Türkiye 1979-1982 dönemi içinde dış ticaret hadlerinde, 1970'lerle kıyaslandığında, bugüne değin görülmemiş oranlarda düşüşler yaşamıştır. Bu azalmanın temel sebepleri, ülkenin hem 1970'lerin ortalarında hem de 1980'li yılların başlarında göğüslemek zorunda kaldığı petrol fiyatlarındaki artışlar ile yine aynı dönemlerde ülke ihracatının önemli bir bölümünü oluşturan tarımsal mal fiyatlarındaki düşüşlerdir (Tokdemir, 1984). Öte yandan, Türkiye'nin dış dünyadan ithal ettiği petrol dışı malların fiyatlarında görülen artışlar da dış ticaret hadlerinde 1980'lerin başında gördüğümüz düşüşleri beraberinde getirmiştir. Bu düşüşler aynı dönemde birçok gelişmekte olan ülke ekonomilerinin karşılaştığı en önemli dışsal şoku oluşturmaktadır (Bleaney ve Greenaway, 2001 ve 1993). Böyle bir durumda dış ticaret rejiminde gerçekleştirilecek olan serbestleştirme, dış dünyadaki gelişmelerin ulusal ekonomilere daha hızlı bir şekilde yansımaya ve dış ticaret hadlerindeki düşüşlerin ekonomide çok daha hızlı bir şekilde hissedilmesine neden olacaktır. İşte bu durumda önem kazanan nokta, şokların etkisiyle ortaya çıkan gelir kayıplarının kimlere yansıtılacağıdır. Bu sorunun cevabı politiktir. Birçok ülkede, büyük ölçüde uluslararası kurumların

³ Çalışmada kullanılan dış ticaret hadleriyle ilgili veriler çeşitli kaynaklardan derlenmiştir. DTM Aylık Dış Ticaret Bültenleri ile TCMB Üç Aylık Bültenlerinin çeşitli sayılarından derlenmiş olan dış ticaret fiyatları esas alınarak dış ticaret hadleri hesaplanmıştır.

da desteğiyle ulusal paranın değer kaybetmesine izin verilmiş ve mevcut harcama yapısı değiştirilerek üretimin daha çok ihracata yönelmesi teşvik edilmiştir. Bu şekilde ülkeye döviz kazandıran sektörler avantaj sağlanarak, şokların gelir kaybı yükü ticareti yapılamayan, dışa kapalı sektörler üzerine yüklenmiştir. Türkiye ekonomisi için bu katlanılan maliyetin boyutu izleyen bölümde hesaplanmaktadır.

Grafik 1. 1970-2000 Reel Kur ve Dış Ticaret Hadleri

Dış ticaret hadlerinin 1980 sonrasındaki seyri %20'lik bir aralıkta dalgalanma göstermektedir. 1982 sonrasında ortaya çıkan kısa süreli iyileşmenin ardından, 1985 yılında bir düşüş ve ardından 1986 yılında yeni bir artış yaşanmıştır. Grafik 1'den de görüleceği üzere, Türkiye'nin dış ticaret hadleri ele alınan dönemde aşırı bir dalgalanma izlemektedir. Dış ticaret hadlerindeki bu dalgalı seyir ve karşı karşıya kalınan döviz cinsinden gelir kayıpları büyük ölçüde miktar olarak ihracatın artışı ile telafi edilmeye çalışılmıştır. Özellikle bu yolla ihracata yönelik üretimin teşvik edilmesi temin edilirken, döviz kuru zaman zaman devalüe edilerek, bazı dönemlerde TL'nin değer kazanmasının önüne geçilmek suretiyle ihracatçı kesimlere fiyat mekanizması yolu ile teşvikler verilmiştir. Grafik 1'de TL/\$ reel kurunun zaman içindeki seyrinden,

doların TL karşılığı tutarının 1980 sonrasında önemli bir sıçrama gösterdiği ve ardından gelen yirmi yıllık dönemde de bu yüksek seviyesini koruyarak dalgalandığı anlaşılmaktadır. İşte reel kurlarda görülen bu dalgalanmanın zaman zaman TL lehine bir seyir izlemesi, ihracatçı kesimlerin nominal kurların yükseltilmesi yönünde baskılar oluşturmasına neden olmuştur.

Grafik 1’de ortaya çıkan bir gerçek de, 1970-1980 döneminde ülke aleyhine gelişen dış ticaret hadlerinin kaçınılmaz bir şekilde ödemeler dengesi açıklarına ve dövizle yönelik talebin artmasına neden olduğudur. Bu gibi dönemlerde beklenti, ulusal paranın değer kaybetmesi ve artan talebe maruz kalan dövizin ise değer kazanması şeklinde olacaktır. Yani reel kurun dış ticaret hadlerinin aksine yukarıya doğru bir eğilim izlemesi beklenecektir. Dikkat edilirse, Grafik 1’de bu beklentilerin aksine reel kurun düştüğü, ulusal paranın ise değer kazandığı görülmektedir. Bu durum, o dönemde kurlara yapılan aşırı müdahalenin bir göstergesidir. Böyle bir durumda ödemeler dengesi açıklarının daha da artması kaçınılmazdır. Öte yandan, 1980 sonrası dönemde reel kurlar ile dış ticaret hadlerindeki değişimlerin beklenildiği gibi büyük ölçüde ters yönlü olarak gerçekleştiği görülmektedir.

III. DIŞ TİCARET HADLERİ VE DIŞ TİCARET GELİRLERİ

İhracata yönelik üretimin ekonomide ortaya çıkardığı maliyetleri hesaplamak için önce dış ticaret hadlerindeki aleyhte gelişmelerin Türkiye ekonomisinde doğurduğu gelir kayıplarını hesaplamakta yarar vardır. Bu amaçla basit bir hesaplama yöntemine başvurulmuştur.⁴ Öncelikle nominal ihracat, mevcut ihracat fiyatları ile deflate edilerek her yıl için Türkiye ekonomisinin reel ihracat miktarları elde edilmiştir. İzleyen aşamada, ihracat fiyatlarında ülke aleyhine bir gelişmenin olmadığı ve dahası bu fiyatların ithal fiyatlarına eşit bir düzeyde seyrettiği hipotetik bir durum ele alınmıştır. Bu amaçla ithalat fiyatlarının hipotetik ihracat fiyat endeksi olduğu kabul edilmiştir. Diğer bir deyişle, dış ticaret hadlerinin bir olduğu varsayılmıştır. Ardından daha önceden elde edilen reelleştirilmiş ihracatımızın hipotetik ihracat fiyatlarını ifade eden bu ithalat fiyatları ile çarpılmasıyla hipotetik nominal ihracat rakamlarına erişilmiştir. Bu değer mevcut reel ihracatımızın dünya

⁴ Akat (1984) ve Günçavdı (1990)’da da benzer bir hesaplama yöntemi kullanılarak dış ticaret hadlerinde ortaya çıkan negatif şokların ihracat gelirlerinde reel olarak yarattığı azalmalar hesaplanmaya çalışılmaktadır.

piyasalarında ithal fiyatlarından işlem görmesi halinde elde edilebilecek olan döviz gelirini, yani ülkenin uluslararası piyasalarda herhangi bir gelir kaybına uğramadan ticaret yapması durumunda elde edeceği net gelir düzeyini göstermektedir. Bu yeni ihracat değeri potansiyel ihracat olarak adlandırılmıştır. Elde edilen bu rakamın üzerinde çıkan bir ihracat gelir rakamı dış ticaret hadlerinin ülke lehine seyretmesi halinde ekonomide yaratılacak ek bir gelirin varlığına; altında çıkması halinde de dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine gerçekleşmesi sonucunda ortaya çıkacak bir gelir kaybının bulunduğuna işaret edecektir. Cari ihracat ile potansiyel ihracat arasındaki fark ise potansiyel açık olarak tanımlanmaktadır. Bu hesaplanan potansiyel açık ile cari dış ticaret açığı arasındaki fark ise, dış ticaret hadlerindeki değişme sonucunda ortaya çıkan dış ticaret kaybını veya kazancını gösterecektir. Bu değer, bir bakıma ihracat gelirlerinin ülkenin ihtiyaç duyduğu ithal malları satın alma gücündeki artış veya azalışların bir göstergesi olarak düşünülebilir. Negatif değerler ihracatın ithal malı satın alma gücünde bir azalmayı, pozitif değerler ise bir artışı gösterecektir.

Bu amaçla oluşturulan Tablo 1'den de görüldüğü gibi, hesaplanan dış ticaret kayıp/kazanç verileri 1980 yılına değin pozitif bir seyir izlerken, bu tarihten itibaren negatif değerler etrafında dalgalanmalar göstermektedir. Bu durum, 1980 sonrasında ekonominin dış ticaret hadlerinde meydana gelen negatif şokların etkisiyle ihracat gelirlerinin ithal malı satın alma gücünde düşme olduğu anlamına gelmektedir. Bu yolla Türkiye ihracatının, ekonominin ihtiyaç duyduğu toplam ithalat faturasını karşılama gücü hesaplanmıştır. Bu kayıp ve kazançları kümülatif olarak GSMH'ye oranladığımızda, 1980 yılına değin dış ticaret hadleri yolu ile elde ettiğimiz toplam kazanımların 1980 sonrası ortaya çıkan toplam kayıplarımızı 1989 yılına değin karşılamaya yettiği görülmektedir. Ancak bu tarihten sonra dış ticaret hadlerindeki aleyhte seyir ekonominin GSMH'si üzerinde de azaltıcı bir etki yaratmaya başlamıştır. 2000 yılına gelindiğinde kümülatif olarak karşı karşıya kaldığımız bu gelir kaybı GSMH'nin yaklaşık %12'si seviyesine ulaşmıştır. Diğer bir deyişle, cari fiyatlarla GSMH'nin 125,6 katrilyon TL olduğu 2000 yılında, dış ticaretteki aleyhte fiyat hareketlerinin sonucunda ekonominin kümülatif kaybı 15,1 katrilyon TL düzeyindedir (DPT, 2002). 2000 yılı TL/\$ kuru ile bu kayıp miktarı 25 milyar dolar seviyelerinde bulunmaktadır.

Tablo 1. Dış Ticaret Hadlerinden Doğan Gelir Kayıpları
Cari Fiyatlarla (milyon \$)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Açığı	Potansiyel İhracat	Potansiyel Açık	Dış Ticaret Kaybı (Kazancı)	Birikimli Dış Ticaret Kayıp (Kazanç) / GSMH
1970	795,0	492,1	302,8	335,8	459,1	156,3	0,85
1971	894,0	540,0	354,0	388,4	505,6	151,6	1,72
1972	1174,8	694,2	480,6	491,7	683,0	202,5	2,63
1973	1732,6	1014,9	717,7	646,0	1086,6	368,9	3,92
1974	2744,2	1131,5	1612,6	869,1	1875,1	262,4	4,59
1975	3352,4	1094,9	2257,5	1020,1	2332,3	74,8	4,75
1976	3775,4	1516,8	2258,5	1403,4	2371,9	113,4	4,95
1977	3544,8	1333,7	2211,0	1109,3	2435,5	224,4	5,31
1978	2788,6	1524,3	1264,3	1372,4	1416,1	151,9	5,54
1979	3102,1	1802,6	1299,5	1548,0	1554,1	254,6	5,87
1980	3724,1	1895,1	1829,0	2248,2	1475,9	-353,1	5,36
1981	3977,9	2263,0	1714,9	2812,9	1165,1	-549,9	4,61
1982	4131,5	2422,3	1709,3	3083,9	1047,6	-661,7	3,60
1983	4266,7	2635,2	1631,5	3117,0	1149,7	-481,7	2,83
1984	5363,4	3097,1	2266,3	3688,2	1675,2	-591,2	1,86
1985	6460,2	3874,6	2585,6	4667,6	1792,6	-793,0	0,69
1986	7225,8	4587,0	2638,8	4749,7	2476,1	-162,7	0,48
1987	9369,0	6469,0	2900,0	6469,0	2900,0	0,0	0,48
1988	9193,0	7272,0	1921,0	7595,7	1597,3	-323,7	0,12
1989	9572,0	8592,0	980,0	9842,2	-270,2	-1250,2	-1,03
1990	13956,1	9918,2	4037,9	10920,2	3035,9	-1002,0	-1,69
1991	13523,3	9822,0	3701,3	10591,8	2931,5	-769,8	-2,19
1992	15131,3	10642,5	4488,8	11029,3	4102,0	-386,8	-2,43
1993	20167,2	10145,4	10021,8	10125,9	10041,3	19,5	-2,42
1994	14594,7	11781,9	2812,7	12403,3	2191,4	-621,3	-2,89
1995	21305,2	14587,0	6718,2	16362,5	4942,7	-1775,5	-3,93
1996	22311,8	15500,5	6811,4	18131,8	4180,0	-2631,3	-5,35
1997	28081,5	16630,5	11451,0	18765,4	9316,0	-2134,9	-6,45
1998	32509,3	18958,1	13551,2	21398,8	11110,5	-2440,7	-7,63
1999	26895,8	20106,2	6789,6	23009,8	3886,0	-2903,6	-9,18
2000	34448,5	20702,7	13745,8	25862,2	8586,3	-5159,5	-11,74

Kaynak: DİE, Çeşitli Bültenler, Periyodik Yayınlar.

Bu hesaplamalardan da görüldüğü gibi, dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine döndüğü 1980'li ve 1990'lı dönemlerde, ihracat gelirlerinin ekonominin gereksinme duyduğu ithalat faturasını karşılama gücünde önemli azalmalar meydana gelmiştir. Bu temel bulgunun ardından, incelenen dönem zarfında ekonominin ihracat geliri yaratmak için gereksinme duyduğu ek ithalat tutarında zaman içinde bir artışın veya azalışın gerçekleşip gerçekleşmediğinin araştırılması gerekmektedir. Dış ticaret rejiminin serbestleşmesinin ardından üretimin önündeki ithalat kısıtlarının kalkmasıyla yerli üretim, artan uluslararası rekabetin etkisine maruz kalmaktadır. Artan ithal ürünlerin rekabetinin en belirgin etkisi üretim sürecindeki girdi seçimlerinde gözlemlenebilir.

İthal girdilerin yerli girdilere oranla sergilediği olası fiyat avantajları, üretim sürecinde ithal girdi kullanımının artmasına neden olacaktır. Ancak bu gelişme, dış ticaret hadlerinin de aleyhte bir seyir izlemesi durumunda, uluslararası piyasalarda daha ucuz bir malın satılabilmesi için giderek artan oranda daha pahalı ithal girdi kullanımı ile ülkeyi karşı karşıya bırakacaktır.⁵ Bu durumda ihracata yönelik üretim yoluyla döviz gelirin temin edilebilmesi için gerekli ithalat miktarında (ve dolayısıyla döviz gereksiniminde) ortaya çıkabilecek artışlar, dış ticaret hadlerinin aleyhte seyretmesi sonucunda oluşan gelir kayıplarının artmasına, dolayısıyla milli gelirden önemli gelir kayıplarına neden olacaktır. Eğer bu beklentinin işaret ettiği gelir kayıplarının boyutu Türkiye ekonomisinde anlamlı bir düzeyde gerçekleşiyorsa, devalüasyonların cari açığı kapatma etkisinin zaman içinde azalmasından bahsedebiliriz. Çünkü bu gelir kayıplarının telafisi için hedeflenecek olan ihracat artışları beraberinde daha yüksek oranlarda ithalat ortaya çıkaracak ve cari açığın daha da büyüme olasılığı kaçınılmaz olacaktır.

Çalışmanın genel amacı çerçevesinde bu hesaplamaların önemi şu şekilde açıklanabilir; ekonominin gereksinme duyduğu döviz ihtiyacını karşılamak için gerçekleştirilen ihracat ve bu yolla ortaya çıkan yurt içi üretim, ek ara malı ithalatı ve buna bağlı olarak ek döviz talebi yaratacaktır. Bu durum ihracata

⁵ Böyle bir durumun ülkenin aleyhine olup olmadığı konusunda çok aceleci bir sonuca varılmaması gerekmektedir. Zira üretimde kullanılan ithal girdilere rakip yerli girdilerin (tabii böyle bir yerli girdi varsa) görece pahalı olması üreticileri ithal girdi kullanımına yöneltmektedir. İthal girdi kullanımının sınırlandırıldığı, yerine daha pahalı yerli girdilerin kullanımının teşvik edildiği bir durumda üretim maliyetleri çok daha yüksek olacak, belki de bu şekilde ihraç ürünlerinin uluslararası piyasalarda talep görmesi engellenebilecektir.

yönelik üretimin ara malı ithalatına bağımlılığının bir sonucudur. Özellikle dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine seyrettiği bir dönemde ihracatın ithalata bağımlılık oranında ortaya çıkabilecek artışlar, bir yandan devalüasyon gibi kısa vadeli iktisadi politikaların ekonomide kalıcı bir şekilde enflasyonist etki yaratma olasılığını artırırken, diğer yandan milli gelirin daha da azalmasına neden olabilmektedir. Bu amaçla, izleyen bölümde Türkiye ekonomisinin zaman içinde ithalat bağımlılığında görülen gelişmeler araştırılacak, bunun ekonomi üzerine olası etkileri irdelenecektir.

IV. İHRACATA YÖNELİK ÜRETİMİN DÖVİZ TALEBİ: YENİ BİR YÖNTEM UYGULAMASI

Bu bölümde, Türkiye ekonomisinde üretimin yapısı ve bu üretimin gereksinme duyduğu döviz miktarının hesaplanması üzerinde durulacaktır. Bu yöndeki gayretler Türkiye’de iktisat literatüründe yeni olmamakla birlikte, aşağıda detaylı bir şekilde sunulacak olan hesaplama yöntemi bu amaca yönelik olarak ilk kez kullanılmaktadır.⁶ Anılan yöntem daha önce Türkiye’deki yerli üretimin gereksinme duyduğu faktör ihtiyacının hesaplanmasında kullanılmıştır (Günçavdı ve Küçükçifçi, 2000; Günçavdı ve diğerleri, 2003). Bu çalışmada aynı yöntemi kullanarak, ekonomide döviz geliri yaratıcı üretim faaliyetlerinin (yani ihracatın) doğurduğu ara malı ithalatının karşılanması için gereksinme duyulan döviz miktarı hesaplanacaktır.

Önceki çalışmaların tümü, bir ekonomide ihracat talebindeki marjinal bir artışın doğrudan ve dolaylı yollardan ekonomideki tüm üretici kesimlerde bir defaya mahsus olmak üzere ortaya çıkardığı ithal ara malı talep miktarı artışını hesaplamaktadır. Bizim bu çalışmada önerdiğimiz yöntemde,

⁶ Geçmişte Türkiye ekonomisinin üretim yapısı ve ithalata bağımlılığı başlığı altında yapılan çok sayıda çalışma vardır. Bunların başında, 1970’lerde ithal ikameci sanayileşme politikalarının uygulandığı dönemde ekonominin ithal bağımlılığını araştırmaya yönelik Yıldırım (1978) gelmektedir. Şenesen (1990) ve Şenesen ve Küçükçifçi (1991) ekonominin 1990’larda ihtiyaç duyduğu ithalat miktarını hesaplamaktadır. Son zamanlarda gerçekleştirilen ve bu konuda yeni bir metodolojik yaklaşım getiren önemli bir çalışma ise Günlük-Şenesen ve Şenesen (2001)’dir. Ancak tüm bu çalışmalar, ekonomideki herhangi bir nihai talep artışı sonucunda ortaya çıkacak olan ithal ara malı talebini hesaplamayı amaçlamıştır. Bu çalışmalara ek olarak ve daha çok iktisat politikasına yönelik, dolayısıyla teorik olmayan bir çalışma ise Yentürk (1997)’tür. Bu son çalışma, benzer bir şekilde ihracata yönelik üretimin gereksinme duyduğu ithalat miktarını hesaplamaya çalışmıştır. Ancak burada da, yukarıda bahsedilen ihracatın-ithalat çarpanı yoluyla ortaya çıkan ek ithalat talepleri ihmal edilmiştir.

alışlagelmiş yöntemle göre hesaplanan ithal ara malı talebinin gereksinme doğurduğu dövizin kazanılması için gerekli olan ihracat ve beraberindeki üretim sürecinin ortaya çıkardığı ek ithalat talebi hesaplamalara dahil edilmektedir. Hesaplamamızda her bir ihracata yönelik üretim süreci, ardi ardına yeni ihracat gelirine ve dolayısıyla ek üretime ve ardından yeni ithal talebine neden olmaktadır. Bu süreç sonunda hesaplanacak olan katsayıyı, ihracatın-ithalat çarpanı olarak adlandırmaktayız (Günçavdı ve Küçükçifçi, 2000). Önceki çalışmaların tümünde bu süreç tamamıyla ihmal edilmiş olup, elde edilen ithalat talep rakamları belli bir sapmayı içermektedir. Bu durum bir bakıma makroekonomideki çarpan mekanizmasıyla benzerlik göstermektedir.⁷ Aşağıda önerilen hesaplama yöntemi ihracata yönelik bir üretim artışının sonucunda ortaya çıkan işte bu çarpan sürecini dikkate almaktadır.

Teorik modelimiz Leontief girdi-çıkı modellerini esas almaktadır. Modelin temel varsayımları, sektörlerin sabit girdi katsayılarına (Leontief teknolojiye) sahip olmaları ve üretimin ölçeğe göre sabit getiri özelliği göstermesidir (Bulmer-Thomas, 1982). Sektör sayısının n olduğu bir ekonomide herhangi bir i . sektörün üretimi diğer sektörler tarafından girdi olarak kullanılacağı gibi, nihai talebi karşılamak amacıyla da kullanılabilir.

n sektörlü bir ekonomide sektörler arasındaki ithalat ilişkisini aşağıdaki şekilde gösterebiliriz:

$$\mathbf{R} = \mathbf{A}_m (\mathbf{I} - \mathbf{A}_d)^{-1} \quad (1)$$

Bu denklemde \mathbf{R} her bir elemanı rij olan $(n \times n)$ boyutlu ithalat ters matrisini ifade etmektedir. \mathbf{A}_d ve \mathbf{A}_m , sırasıyla $(n \times n)$ boyutlu yerli ve ithal ara girdi katsayılar matrislerini göstermektedir. \mathbf{I} ise yine $(n \times n)$ boyutlu birim matris

⁷ Bu sapma ekonomilerin dışa kapalı oldukları dönemlerde önemli bir farklılık göstermeyebileceği gibi, ekonomilerin dışa açıldığı ve ithalatın giderek kolaylaştığı dönemlerde, nihai talep artışları sonucunda dolaylı çarpan mekanizması ile ortaya çıkan ithalat miktarlarının önemli boyutlara çıkabilme ihtimali de bulunmaktadır. Özellikle bu sapmaların sektörler düzeyinde çok daha anlamlı olabileceğini düşünmek hiç de yanlış olmayacaktır. Bu çalışmada kullandığımız 1998 yılı girdi-çıkı tablosu esas alınarak yapılan hesaplamalarda, sapmanın dokuma-giyim sektöründe %3, kimya sektöründe ise %2 olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın temel vurgu yapmaya çalıştığı noktanın Türkiye ekonomisindeki ihracatın ithal girdi bağımlılığında görülen artışa dikkat çekmek olması nedeniyle bu hesaplamalara burada yer verilmemiştir. Ancak sonuçlar talep edildiğinde yazarlardan temin edilebilir.

olarak adlandırılmaktadır. (1)'den elde edilen ithalat ters matrisinin rij gibi her bir elemanı j. sektörün yurt içi nihai talebinde marjinal bir artış sonucunda j. sektörün i. sektörden alacağı ithal ara girdi miktarını göstermektedir. (1) nolu ifadeden, j. sektörün yurt içi nihai talebinde meydana gelen marjinal bir artışın sonucunda ekonomide ortaya çıkacak olan toplam (dolaylı ve dolaysız) ithal ara malı miktarı ise şu şekilde elde edilir:

$$\Delta m_j = \sum_{i=1}^n r_{ij} \quad (2)$$

(2)'den m_j ($1 \times n$) boyutlu bir vektör olarak elde edilecektir. Türkiye ekonomisi için daha önce ortaya konulan çalışmaların tümü (2) nolu denklemde gösterilen ithal ara girdi miktarının hesaplamasını yapmaktadır. Özellikle belli bir sektörün nihai talebindeki marjinal artışın yine bu nihai talebin bir elemanı olan ihracattaki bir artış ile gerçekleştiği varsayılarak, ihracat için sektörel düzeyde gerekli toplam (dolaylı ve dolaysız) ithal ara girdi miktarları hesaplanmıştır. Ayrıca (2)'den yola çıkarak, belli bir sektördeki ihracat artışının ekonomide ortaya çıkardığı toplam ithal ara girdi miktarı, ΔM , ise;

$$\Delta M = \sum_{j=1}^n \Delta m_j \quad (3)$$

şeklinde hesaplanabilmektedir. İhracattaki bir artışın ekonomide ortaya çıkardığı ithal ara malı talebi ise şu şekilde elde edilmektedir:

$$\Delta M_e = R \Delta e \quad (4)$$

(4)'te e ($n \times 1$),lik bir vektöre karşılık gelmektedir. Burada vurgulanmasında yarar olan bir diğer önemli nokta ise, önceki çalışmaların ihracat artışını belli bir sektörün ihracatındaki artış olarak dikkate almalarıdır. Bu mantık kendi içinde belli bir tutarlılığa sahip olsa da, birer birer her bir sektörün gelir ve ara girdi talebi yaratma kapasitelerini görmeyi amaçlar ve bu özelliğiyle kısmi bir analiz niteliğindedir. Oysa makroiktisadi bir analizde üzerinde durulan ve dikkate alınan, daha çok bir talep şoku sonucunda ekonomi genelinde ortaya çıkan gelir ve ek talep artışlarıdır; yani genel bir analiz yapmaktır. Bu sebeple, bu çalışmada amacımız gereği, ekonomi

düzeyinde toplam ihracatta meydana gelen marjinal artışın yaratacağı ek ithal ara girdi miktarı hesaplanmaya çalışılacaktır. Bu temel farklılık aşağıdaki denklemlerde çok daha açık bir şekilde gösterilmektedir:

$$\mathbf{M}_e = \mathbf{R} \begin{bmatrix} 1 \\ 0 \\ 0 \\ \dots \\ 0 \end{bmatrix} \quad (5a)$$

$$\mathbf{M}_e^* = \mathbf{R} \begin{bmatrix} e_1 \\ e_2 \\ e_3 \\ \dots \\ e_n \end{bmatrix} \quad (5b)$$

(5b)'de e_i , i . sektörün yapmış olduğu ihracatın toplam ihracat içindeki payını göstermektedir. Literatürde Türkiye için yapılan hesaplamalarda (5a) kullanılmakta ve ekonomideki tüm sektörlerin ihracat kabiliyetlerinin aynı olduğu kabul edilmektedir (Yentürk, 1997; Şenesen, 1990; Şenesen ve Küçükçifçi, 1991).⁸ Sektörlerin ekonomi çapında oluşturulacak herhangi bir talep artışına aynı düzeyde tepki verebildiği varsayılmaktadır. Ayrıca, hiç ihracatçı olmayan sektörlerle son derece ihracatçı özelliğe sahip sektörlerle aynı ağırlık verilmektedir. İhracatı artırmaya yönelik makroekonomik politikalar belli bir sektörü hedef almamaktadır. Aksine, örneğin kurun değer kazanmasına yönelik teşvik politikalarında olduğu gibi ekonomi çapında genel bir politika değişikliğinin öngörüldüğü durumlarda, her bir sektör bu tedbirlere kendi ihracat kapasiteleri ölçüsünde tepkide bulunacaktır. Böyle bir durumda, marjinal bir ihracat artışının ekonomideki sektörlerle o sektör ihracatının toplam içindeki payı kadar yansıtacağı kabul edilecektir. Biz bu çalışmada (5b)'yi bir adım daha ileriye götürerek aşağıdaki şekilde yazacağız:

⁸ Ekonomideki sektörlerin ihracatlarının bir birimlik artışlarının yarattığı ithalat talebinin hesaplanmasını esas alan çalışmalar birtakım sektörler için bizleri hiç de gerçekçi olmayan durumlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Örneğin ticareti yapılamayan malların üretildiği bir sektörün ihracat yapması beklenemeyeceği gibi, ekonomideki birçok sektörün ihracat kabiliyetleri de farklı düzeylerde olacak ve ekonomi çapında oluşturulacak tedbirlere farklı tepkilerde bulunacaktır.

$$\mathbf{M}_e^* = \mathbf{R} \begin{bmatrix} e_1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & e_2 & \dots & 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 & \dots & e_n \end{bmatrix} \quad (6)$$

Temelde (6) numaralı denklem (5b) ile benzer sonuçları vermekle birlikte, (6)'da sektörlerin ihracatlarının toplam içindeki payları ($n \times n$) boyutlu köşegen bir matris ile ifade edilmiştir. Bu tip bir hesaplama yolunu tercih etmemizin nedeni, ihracattaki marjinal bir artışın her bir sektörün hem kendi içinde doğurduğu ithal girdi talebini, hem de bu sektörlerin diğer kesimlerin üretimleri için sağladığı ithal ara girdi miktarlarını ayrıştırılmış bir şekilde görmek istememizdir. Oysa (5b)'de, sadece her bir sektörün gereksinme duyduğu dolaylı ve dolaysız ithal ara girdi miktarının toplam değeri elde edilebilmektedir.

(6) numaralı ifadede ekonominin ihracatında bir birimlik bir artış sonucunda ortaya çıkacak olan toplam ithal girdi miktarı ve bu ithalatın gereksinme duyacağı döviz miktarı elde edilmektedir. Ekonomide, bir sonraki aşamada ortaya çıkan \mathbf{M}_e^* kadar dövizin elde edilmesi için de yeni bir döviz yaratıcı işleme ihtiyaç vardır. Bu dövizin elde edilmesi için yapılacak olan yeni ek üretim de, belli oranda yeni ithal girdi talebi ve buna bağlı ek bir döviz talebi (\mathbf{M}_e^{*2} kadar) yaratacaktır. Bu durum daha sonraki aşamalarda da benzer şekillerde devam edecek ve \mathbf{M}_e^{*3} 'lük bir döviz ihtiyacının çıkmasına neden olacaktır. Bu süreç t kadar tekrar edildiğinde ortaya çıkacak olan ek ithal girdi talebi ve döviz ihtiyacı artık sıfıra yaklaşacaktır. Bu sürecin sonunda elde edilecek olan miktar, ekonomide bir birimlik ihracat artışının gerçekleştirilmesi için gerekli toplam ek ithal girdi talebini, \mathbf{M}_e' verecektir. Tüm bu süreci aşağıdaki gibi ifade etmek mümkündür:

$$\mathbf{M}_e' = \mathbf{M}_e^* + \mathbf{M}_e^{*2} + \mathbf{M}_e^{*3} + \dots + \mathbf{M}_e^{*t} \quad (7)$$

Bu ifadenin geometrik bir dizi olma özelliğinden yararlanarak;

$$\mathbf{M}_e' = \mathbf{M}_e^* (\mathbf{I} - \mathbf{M}_e^*)^{-1} \quad (8)$$

olarak da yazılması mümkündür. (8) numaralı denklem yardımı ile olası marjinal bir ihracat (veya diğer nihai talep unsurlarının) artışının

sonucunda, ekonomide ortaya çıkabilecek doğrudan ve dolaylı toplam ithal ara malı ithalatı hesaplanabilmektedir (Günçavdı ve Küçükçifçi, 2001). İzleyen bölümde (8) numaralı denklem Türkiye ekonomisi için uygulanmıştır. Bu yolla hesaplanan ihracatın gereksinim duyduğu ara malı ithalatı ülke ihracatının döviz bağımlılığı anlamına da gelecektir. Ayrıca cari işlemler açığını kapamak amaçlı ihracat artışlarının, ortaya çıkan bu ithalat ve döviz gideri nedeniyle cari işlemler üzerinde nasıl bir etkiye bulunabileceğinin de ipuçlarını bizlere vermektedir.

V. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE YERLİ ÜRETİMİN DÖVİZ GEREKSİNİMİ

Çalışmamızın temel veri kümesini girdi-çıkı tablolari oluşturmaktadır. Bu amaçla incelediğimiz 1970-2000 dönemi için hesaplamalarımızda 1973, 1979, 1985, 1990 ve 1998 yılları için mevcut olan toplam beş adet girdi-çıkı tablosu (üretici fiyatlarıyla kullanım tabloları) kullanılmıştır. Her bir girdi-çıkı tablosu, o dönemin üretim teknolojisi kısıtı altında, ekonomideki tüm üretici kesimler arasındaki girdi ve çıkı akım ilişkisini göstermektedir. Tablolardan ilk dördünde 64 alt sektöre yer verilirken, son zamanlarda yayımlanan 1998 tablosu 97 alt sektöre yer vermektedir. Bu tablolardan elde edilen bulguları birbirleriyle karşılaştırabilmek için her bir tablodaki veriler 1973 fiyatlarına (milyon TL'ye) indirgenmiştir. Kullanılan fiyatların yalnızca 24 alt sektör için bulunabilmesi, girdi-çıkı tablolarındaki sektörlerin de bu fiyat endekslerindeki sektör düzeyine indirgenmelerini zorunlu kılmıştır.⁹ Bu deflate etme işlemi ile ilgili açıklamalar Günlük-Şenesen ve Küçükçifçi (1994)'de detaylarıyla tartışılmaktadır (ayrıca bkz. Ek).

Toplam ihracat talebindeki marjinal bir artışın ekonomide yarattığı ithal ara girdi talebinin hesaplanabilmesi amacıyla, ele alınan her bir yıl içinde 24

⁹ Orjinal girdi-çıkı tablolarında yer alan sektörler şu şekilde toplulaştırılmıştır: 1-Tarım (1-4), 2-Madencilik (5-10), 3-Gıda-İçki Tütün (11-19), 4-Dokuma-Giyim (20-24), 5-Ağaç-Mobilya (25-26), 6-Kağıt-Basım (27-28), 7-Kimya (29-31), 8-Petrol-Kömür (32-33), 9-Kauçuk-Plastik (34-35), 10-Taş-Toprak (34-35), 11-Metal Sanayi (36-38), 12-Metal Eşya (39-40), 13-Makina (41), 14-Elektrikli Makinalar (42-43), 15-Ulaşım Araçları (45-48), 16-Diğer İmalat (49), 17-Elektrik-Gaz-Su (50-51), 18-İnşaat (52-53), 19-Ticaret (54-55), 20-Ulaştırma-Haberleşme (56-60), 21-Banka ve Sigortacılık (61), 22-Kişisel Hizmetler (62), 23-Kamu Hizmetleri (63), 24-Konut Sahipliği (64). Parantez içindeki sayılar 64'lük 1990 yılı girdi-çıkı tablosundaki toplulaştırılmış sektör numaralarını göstermektedir.

sektörün bu ihracat içindeki paylarının bilinmesi gerekmektedir. Tablo 2’de her bir sektör ihracatının toplam içindeki payları gösterilmektedir.

Tablo 2. Sektörel İhracatın Toplam İhracat İçindeki Payları (%)

Sektörler	1973	1979	1985	1990	1998
1-Tarım	8,4	14,3	4,9	6,2	4,6
2-Madencilik	1,2	2,9	1,0	0,8	0,5
3-Gıda-İçki-Tütün	23,2	25,3	14,3	12,4	5,4
4-Dokuma-Giyim	22,0	19,9	20,2	21,8	22,7
5-Ağaç-Mobilya	0,1	0,1	1,1	0,2	1,1
6-Kağıt-Basım	0,1	0,2	0,4	0,3	0,3
7-Kimya	0,7	0,8	2,3	3,0	2,1
8-Petrol-Kömür	3,0	0,1	1,3	0,7	1,0
9-Kauçuk-Plastik	0,1	0,1	0,6	0,7	1,4
10-Taş-Toprak	1,2	2,3	1,1	1,1	0,7
11- Metal Sanayi	1,5	1,3	7,7	8,0	3,7
12-Metal Eşya	0,6	0,3	1,8	0,8	1,4
13-Makine	0,4	0,7	3,7	1,0	3,1
14-Elektrikli Makine	0,1	0,3	1,5	2,3	8,2
15-Ulaştırma Araçları	0,1	1,2	1,3	1,3	3,1
16-Diğer İmalat	0,2	0,8	0,9	0,6	0,8
17-Elektrik-Gaz-Su	0,1	0,2	0,0	0,2	0,0
18-İnşaat	0,0	0,0	0,5	0,0	4,1
19-Ticaret	15,0	10,4	13,2	15,2	14,9
20-Ulaştırma-Haberleşme	17,4	15,7	20,0	21,4	18,4
21-Banka ve Sigortacılık	1,2	1,9	0,7	0,2	0,8
22-Kişisel Hizmetler	3,7	0,9	1,9	2,1	1,3
23-Kamu Hizmetleri	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2
24-Konut Sahipliği	0,0	0,4	0,0	0,0	0,3
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Toplam İhracat Artış Endeksi	1,00	0,78	4,08	4,53	13,3

Kaynak: DİE 1973, 1979, 1985, 1990 ve 1998 Endüstriyel Mal Akım Tablolarına (1973 fyt. Milyon TL.) dayanarak yazarlar tarafından yapılan hesaplamalar sonucunda elde edilmiştir.

Bu tabloda da açıkça görüldüğü gibi, 1980 öncesi döneme ait verilerde ihracat rakamları düşük değerlerde seyrederken, girdi-çıkı tablolarından elde edilen

bilgiye göre bu değerlerde 1980 sonrasında önemli sıçramalar gerçekleşmiştir. Özellikle Tablo 2’de verilen ihracat artış endeks rakamlarından yola çıkarak, 1979 yılından 1985 yılına kadar geçen dönemde reel fiyatlarla ihracatın yaklaşık beş kat arttığı görülmektedir. İhracatın kompozisyonunda da bu dönem zarfında önemli değişimler yaşanmıştır. 1970 yılında toplam ihracat içinde tarımsal ürün payı yaklaşık %75 iken, bu pay 2000 yılına gelindiğinde %7 seviyelerine gerilemiştir. Öte yandan, sanayi malı ihracatı 1970 yılında %18 seviyesinde iken, aynı oran 2000 yılında %91 düzeyine çıkmıştır (DPT, 2004). İhracatta zaman içinde görülen bu artış, Türkiye ekonomisinin 1970’lerin sonunda karşı karşıya kaldığı ödemeler dengesizliği ve döviz kıtlığı problemlerinin giderilmesinde önemli bir kaynak oluşturmuştur. Ancak ihracatta görülen bu başarı aslında 1970’lerde yaratılmış olan üretim kapasitelerinin aktif hale getirilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu kapasiteler oluşturulurken göz önünde bulundurulmuş amaç, daha ziyade ekonominin ithalat nedeniyle ortaya çıkabilecek döviz bağımlılığının zayıflatılmasıdır. 1980’lerle beraber uygulanmaya başlanan dışa açık büyüme modeli ile 1970’lerde oluşturulmuş üretim yapılarıyla ihracat artırılmaya çalışılırken, bu ihracatın gerçekleştirilmesiyle üretimin döviz gereksinmesinin de artması beklenebilir. Bu sebepten ötürü Türkiye ekonomisinde gerçekleştirilen ihracatın, girdi ithalatı yolu ile ortaya çıkardığı döviz bağımlılığının hesaplanmasında yarar vardır.

İhracat her bir yıl için veri olarak kabul edilerek ve Tablo 2’de verilen paylar esas alınarak, toplam ihracatta meydana gelecek bir birimlik artışın ekonomide yaratacağı ara malı ithalatı ve dolayısıyla bu amaçla ortaya çıkacak olan döviz miktarları (8) numaralı denklem yardımıyla hesaplanmış ve sonuçlar Tablo 3’te sunulmuştur. Bu tablodan da görüldüğü üzere, ekonomideki birim ihracat artışının yarattığı ara malı ithalat miktarı, 1970’li yıllarda %5 civarında gerçekleşmiştir. Ancak bu oran 1980 sonrası dönemde, bir ölçüde ihracatta görülen sıçrama nedeniyle yaklaşık 2,5 kat artmıştır. Sektörler düzeyinde bakıldığında ise, ele alınan sektörlerde gerçekleşen ihracatı destekleyici üretimin, bu sektörlerin önemli bölümünde çok düşük oranlarda ithal ara girdi talebi yarattığı görülmektedir. Ancak bu aşamada dikkat edilmesi gereken bir nokta, Tablo 2’de de görüldüğü gibi ele alınan 24 sektörün çok az bir bölümünde ihracatçı bir özellik görülmesidir. Sektörlerin ihracat kapasitelerinin düşük ve bu ihracata yönelik üretimin ithal girdi gereksinmesinin az olması nedeniyle, birim ihracatın gerçekleştirilmesi için gereksinme duyulacak

olan döviz miktarları da, özellikle 1990'lı yıllarda yaklaşık %13 seviyesinde kalmıştır. Ancak önceleri %5 ile %6 arasında değişen bu oranın, 1980 sonrası dönemde giderek arttığı ve 1998 yılında %17 seviyelerine ulaştığı ortaya çıkmaktadır. Bu durum bizi, Türkiye ihracatının ithal girdi ve döviz bağımlılığının da 1980 sonrasında arttığı sonucuna götürmektedir. Dış ticaretin serbestleşmesiyle ithalat maliyetlerinde görülebilecek düşüşler bu yönde bir eğilimin temel açıklayıcısı olarak düşünülebilir.

Tablo 3. Ara Mali İthalatının İhracat Talebine Duyarlılığı (%)

Sektörler	1973	1979	1985	1990	1998
1-Tarım	0,3	0,1	0,4	0,7	0,4
2-Madencilik	1,6	1,9	4,7	3,2	2,3
3-Gıda-İçki-Tütün	0,0	0,3	0,4	0,4	0,4
4-Dokuma-Giyim	0,2	0,1	1,0	1,4	2,8
5-Ağaç-Mobilya	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
6-Kağıt-Basım	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2
7-Kimya	2,3	1,2	1,6	1,8	2,5
8-Petrol-Kömür	0,1	0,6	0,2	0,2	0,3
9-Kauçuk-Plastik	0,0	0,0	0,1	0,2	0,3
10-Taş-Toprak	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
11-Metal Sanayi	0,6	0,3	2,4	3,1	3,0
12-Metal Eşya	0,2	0,1	0,1	0,1	0,3
13-Makine	0,1	0,1	0,3	0,2	1,1
14-Elektrikli Makine	0,1	0,0	0,1	0,8	1,5
15-Ulaştırma Araçları	0,2	0,2	0,3	0,4	0,9
16-Diğer İmalat	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1
17-Elektrik-Gaz-Su	0,0	0,1	0,2	0,0	0,0
TOPLAM	5,8	5,1	12,0	12,7	17,2

Kaynak: DİE 1973, 1979, 1985, 1990 ve 1998 Endüstriyel Mal Akım Tablosu'na dayanarak yazarlar tarafından yapılan hesaplamalar sonucunda elde edilmiştir.

Ekonomideki toplam ihracat talebinin ara mali ithalatı ve dolayısıyla döviz gereksinmesinin beklenenden düşük olmakla birlikte zaman içinde arttığı tespit edilmesinin ardından akla gelen bir diğer soru, ihracat dışındaki nihai talep unsurlarının ithalat doğurucu özelliklerinin neler olduğudur. Bu sorunun amacı, dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine

gerçekleştiği bir dönemde, döviz geliri yaratmayan, ancak ithal girdi talebi yaratan faktörlerin döviz gereksinmelerinin tespit edilmesidir. Özellikle kamu harcamalarında önlenemeyen bir artışın gerçekleştiği 1990'lı yıllarda, bu yöndeki gelişmelerin ekonominin döviz gereksinmesini nasıl etkilediğinin görülebilmesi amaçlanmaktadır.

Sorunun cevabını bulabilmek için (8) numaralı denkleme dayanarak yaptığımız hesaplamalarımızı, bu kez bu denklemde yer alan bazı nihai talep unsurlarının (tüketim, yatırım, ihracat ve net kamu harcamaları) etkilerini ortaya koymak için tekrarlayabiliriz. Her bir sektörün toplam nihai talep içindeki payları (8) numaralı denklem kullanılarak hesaplanmıştır. Söz konusu sektörel nihai talep payları kullanılarak yapılan hesaplamaların sonuçları ise Tablo 4'te sunulmaktadır. Toplam olarak bakıldığında, ekonomi çapında nihai talepte marjinal bir artışın ortaya çıkardığı ithal ara girdi ihtiyacı 1973 yılında %6, 1979'da yaklaşık %5 düzeyinde kalırken, 1985 yılında %8, 1990'da %9 ve nihayet 1998 yılında %13 seviyesine erişmiştir. Diğer yandan, ekonomi çapında kamu harcamalarında ve toplam tüketim harcamalarında meydana gelebilecek bir birimlik artışın ortaya çıkarabileceği benzer yönde gelişen bir ithal girdi talebi de, Tablo 4'te görülmektedir.

Tablodaki rakamlar dikkatle incelendiğinde görülecektir ki, Türkiye ekonomisinde 1973 yılı hariç ihracat talebinin ithalat gereksinmesi diğer nihai talep unsurlarına göre daha fazladır ve bu gereksinim zaman içinde de önemli artışlar göstermektedir. Bu durum bizi, Türkiye ihracatının giderek daha çok ithalata bağımlı hale geldiği sonucuna ulaştırmaktadır. Ekonomi birtakım girdileri dışarıdan satın alarak yeni katma değerler üretmekte ve üretilen bu ürünleri yurt dışına satarak döviz geliri elde edebilmektedir. Böylece, ihracatta ortaya çıkan her bir artışın ithalat ve buna bağlı olarak döviz talebi yarattığı düşünülebilir. Dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine geliştiği dönemlerde, cari açıkların ihracatın artırılması yolu ile kapatılmasını amaçlayan ekonomik tedbirler ekonominin döviz ihtiyacının da artmasıyla sonuçlanmaktadır.

Tablo 4. Ara Mali İthalat Talebinin Toplam Nihai Talep ve Unsurlarına Tepkisi (%)

Nihai Talep Unsurları	1973	1979	1985	1990	1998
Toplam Nihai Talep	6,1	4,6	8,4	9,2	13,3
İhracat Dışındaki Toplam Nihai Talep	6,1	4,6	7,8	8,7	12,2
Kamu Harcamaları	6,0	4,2	6,4	7,8	10,9
Tüketim Harcamaları	5,2	4,5	7,7	8,8	12,7
İhracat	5,8	5,1	12,0	12,7	17,2

Kaynak: DİE 1973, 1979, 1985, 1990 ve 1998 Endüstriyel Mal Akım Tablosuna dayanarak yazarlar tarafından yapılan hesaplamalar sonucunda elde edilmiştir.

VI. SONUÇ

Türkiye ekonomisinin karşı karşıya kaldığı cari açıkların temel sorumlusunun aşırı değerlenmiş Türk lirası olduğu bugünlerde yaygın bir kanıdır. Öyle ki, bazı kesimler TL'nin değer kaybetmesi ve diğer doğrudan teşvikler gibi kısa vadeli politikalarla ihracat artışlarının temin edilmesi gerektiği görüşünü savunmaktadır. Bu çalışmada, bu yöndeki teşviklerin, ekonomide katlanılması gereken birtakım yükleri de beraberinde getireceği saptaması yapılmış ve söz konusu yüklerin paylaşımının da kesimler arası bir bölüşüm sorunu olarak ele alınması gerektiği vurgulanmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçların ışığında, Türkiye ekonomisinin birtakım yapısal sorunlarının bulunduğu işaret edilmiş; uluslararası piyasalarda karşılaşılan dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine bir seyir izlemesinin bu yapısal sorunlar arasında başta gelenlerden biri olduğu vurgulanmıştır. 1980 öncesi dönemdeki kadar olmasa bile dış ticaret hadlerinin gösterdiği dalgalanmalar, ülkenin dış alem gelirlerine yansımakta ve cari işlemler açıklarının kapatılmasını güçleştirebilmektedir. Dış ticaret hadlerinin aleyhte bir seyir izlediği bir sırada başlayan dışa açılma sürecinin Türkiye ekonomisine maliyeti, diğer bazı gelişmekte olan ülkelerdeki boyutlara ulaşmasa bile, önemli bir tutarı bulan kümülatif gelir kaybı olmuştur. Çalışmada bu gelir kaybına ilişkin olarak sunulan tahminlerin ışığında, Türkiye ekonomisinin dış ticaret ile ilgili olarak son zamanlarda karşı karşıya kaldığı problemlerin, kısa vadeli politikalarla ziyade orta ve uzun vadeyi hedefleyen ve üretim yapısındaki değişimleri de dikkate alan makroiktisadi politikalarla çözümlenmesi ihtiyacı net biçimde görülmektedir. Bu olumsuz etkilerin en aza indirgenebilmesi için, öncelikle

ihracatın katma değer payının artırılması ve bu yolla dış ticaret hadlerinin ülke lehine dönüştürülmesi hedeflenmelidir.

Dış ticaret hadlerinin aleyhte gelişmesinin ekonomiye yansıma mekanizmaları ile ilgili tartışmalarda, bu tip gelişmelerin ülkelerin aynı düzeyde ihracat geliri elde edebilmek için daha yüksek düzeylerde ihracat yapmalarına neden olduğu sıkça ileri sürülmektedir ki, bu görüş ekonominin üretim yapısının süreç içinde değişmeyeceği varsayımına dayanmaktadır. Dış ticaret rejiminde serbestleşmenin dış ticaret hadlerinin aleyhte geliştiği bir döneme denk gelmesi durumunda, ekonominin üretim yapısının zaman içinde değişmesi de mümkündür. Böyle bir yapısal değişikliğe bağlı olarak, belli miktardaki ihracatın gerçekleştirilmesi için yapılan üretimin ihtiyaç gösterdiği ithal girdi oranının da zaman içinde artış göstermesi halinde, ülkenin aleyhte gelişen dış ticaret hadlerinin negatif gelir etkisini gidermek amacıyla beklenenden çok daha fazla ihracat yapma zorunluluğu ortaya çıkacaktır. Türkiye ekonomisi için 1973-1998 üretim yapılarının karşılaştırılması sonucunda böyle bir durumun gerçekleştiği görülmüştür. Böylece Türkiye ekonomisi, dış ticaret hadlerinin düşmesinin gelir azaltıcı etkisine daha çok maruz kalmıştır. 1980 sonrası dönemde hem ihracatın ithalata bağımlılığının artması, hem de dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine gerçekleşmesi ülkenin döviz yaratacak faaliyetlere olan ihtiyacını artırmıştır. Ekonominin bu yapısal durumu ve uluslararası piyasaların nispi fiyatlar üzerinden oluşturduğu kısıtlar tamamıyla göz ardı edilerek, sadece kısa dönemli amaçlar doğrultusunda ulusal paranın değer kaybetmesine yol açacak politikaların önerilmesi, bu yolla sağlanacak ek ihraç gelirlerinin ekonomide oluşturacağı net gelir yaratma kapasitesinin de azalmasına neden olacaktır. Böylece bu tip kısa vadeli politikalar ekonomide beklenen düzeyde fayda sağlamazken, enflasyon ve gelir dağılımı gibi konularda yaratacakları yan etkileri daha kalıcı kılacaktır (Günçavdı ve Orbay, 2001).

Bu aşamada vurgulanması gereken önemli bir nokta, bu ifadelerin ihracat artışları ve TL'nin değer yitirmesine yol açan politikalara temelden karşı çıktığımız anlamına gelmediğidir. Karşı olunan, bu politikaların kullanım amaçları ve şeklidir. Uluslararası piyasalara ihraç edilecek malları daha ucuz kılmaya çalışırken, giderek daha pahalı hale gelen ithal girdilere ihtiyaç duyulan bir durumda bu tip politikalar, sadece ülkenin çok ihtiyaç duyduğu ve başka yollarla karşılanamayan acil döviz gereksinimini çok kısa

dönemde karşılamaya yardımcı olabilir. Ancak bu tür politikaların uzun dönemde kalıcı olmamaları gerektiği açıktır. Zira dış ticaret hadleri ülke lehine değişmediği sürece, gerçekleştirilecek her ihracat artışının, pahalılaştan ithal girdi kullanımını ve ithalat faturasını artırabileceği, bu yüzden de yurt dışına giderek artan miktarda gelir transferine yol açabileceği unutulmamalıdır. Öte yandan, bu durumda uygulanması gereken politikaların ithalatın kısıtlanması ya da ihracata yönelik üretimde yerli girdi kullanımını teşvik edici sübvansiyonlar ve benzeri olmadığı da açıktır. Asıl yapılması gereken, üretilen ihraç ürünlerinin katma değer payının artırılması ve dış ticaret hadlerinin ülke lehine değişiminin bu yolla temin edilmesidir.

KAYNAKÇA

- Akat, A.S., 1984. *Alternatif Büyüme Stratejileri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arcanlı, T. ve D. Rodrik, 1990. *The Political Economy of Turkey: Debt, Adjustment and Sustainability*, London: MacMillan Press.
- Baysan, T. ve C. Blitzer, 1990. "Turkey's Trade Liberalisation in the 1980s and Prospects for its Sustainability," T. Arcanlı ve D. Rodrik (Der.), *The Political Economy of Turkey: Debt, Adjustment and Sustainability* içinde, London: MacMillan Press.
- Bilginsoy, C., 1993. "Inflation, Growth and Import Bottlenecks in the Turkish Manufacturing Industry," *Journal of Development Economics* 42: 111-131.
- Bleaney, M.F., 1993. "Liberalisation and the Terms of Trade of Developing Countries: A Cause for Concern?" *World Economy* 16: 453-466.
- Bleaney, M.F. ve D. Greenaway, 2001. "The Impact of Terms of Trade and Real Exchange Rate Volatility on Investment and Growth in Sub-Sahara Africa," *Journal of Development Economics* 65: 491-500.
- Bleaney, M.F. ve D. Greenaway, 1993. "Long-Run Trends in the Relative Price of Primary Commodities and the Terms of Trade of Developing Countries," *Oxford Economic Papers* 45: 349-363.
- Bulmer-Thomas, V., 1982. *Input-Output Analysis in Developing Countries*, New York: Wiley.

- Celasun, M. ve D. Rodrik, 1989. "Debt, Adjustment and Growth: Turkey," J.D. Sachs ve S.M. Collins (Der.), *Developing Country Debt and Economic Performance: Country Studies-Indonesia, Korea, Philippines, Turkey* içinde, Chicago: The University of Chicago Press.
- Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 2004. *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler: 1950-2003*, Ankara: DPT.
- Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 2002. *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler: 1950-2000*, Ankara: DPT.
- Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 1998. *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler: 1950-1997*, Ankara: DPT.
- Greenaway, D. ve G. Reed, 1990. "Empirical Evidence on Trade Orientation and Economic Performance in Developing Countries," C.R. Milner (Der.), *Export Promotion Strategies: Theory and Evidence from Developing Countries* içinde, Brighton: Wheatsheaf.
- Günçavdı, Ö., 1990. *Dış Ticaretin Azgelişmiş Ülkelerdeki ve Türkiye'deki Rolü ve Türk Ekonomisinin İthalatını Belirleyen Faktörler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Günçavdı, Ö. ve B.Z. Orbay, 2001. "Exchange Rates, Relative Domestic Prices, and Disinflation Programme in Turkey," *Russian & East European Finance and Trade* 37: 61-76.
- Günçavdı, Ö. ve S. Küçükçifçi, 2001. "Foreign Trade and Factor Intensity in an Open Developing Country: An Input-Output Analysis for Turkey," *Russian & East European Finance and Trade* 37: 75-88.
- Günçavdı, Ö. ve S. Küçükçifçi, 2000. "Açık Ekonomide Sektörel Emek Yoğunluklarının Hesaplanması," *ODTÜ Gelişme Dergisi* 27: 133-148.
- Günçavdı, Ö., S. Küçükçifçi ve A. MacKay, 2003. "Adjustment, Stabilisation and the Analysis of the Employment Structure in Turkey: An Input-Output Approach," *Economics of Planning* 36: 315-331.
- Günlük-Şenesen, G. ve S. Küçükçifçi, 1994. "Decomposition of Structural Change into Technology and Price Components: Turkey, 1973/1985," *Economic System Research* 6: 199-215.
- Günlük-Şenesen, G. ve Ü. Şenesen, 2001. "Reconsidering Import Dependency in Turkey: The Breakdown of Sectoral Demands with Respect to Suppliers," *Economic Systems Research* 13: 417-428.

- Krueger, A.O. ve O.H. Aktan, 1992. *Swimming Against the Tide: Turkish Trade Reform in the 1980s*, San Francisco: International Centre for Economic Growth.
- Nas, T. ve M. Odekon, 1992. *Economics and Politics of Turkish Liberalisation*, Bethlehem: Lehigh University Press.
- Şenesen, Ü., 1990. "Türkiye Ekonomisinde Dışbağımlılık," *Journal of Economics and Administrative Studies* 4: 115-139.
- Şenesen, Ü. ve S. Küçükçifçi, 1991. "Türkiye Sanayiinde Dışalım Bağımlılığının Gelişmesi ve Kaynakları," *1991 Sanayii Kongresi Bildiriler Kitabı*, Ankara: MMO Yayınları.
- Tokdemir, E., 1984. "Dış Ticaret Hadleri," *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası Özel Sayı 2: Prof.Dr. Cavit Orhan Tütengil Anısına Armağan* içinde, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi.
- Yentürk, N., 1997. *Türk İmalat Sanayinde Ücretler, İstihdam ve Birikim*, İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı.
- Yıldırım, N., 1978. "Türkiye Ekonomisinin İthalata Bağımlılığı: 1968 ve 1973 Yılları," *ODTÜ Gelişme Dergisi* 20: 120-153.

EK

Dönemler arası bir karşılaştırma yapılabilmesi için girdi-çıkı tablosundaki değerlerin sabit değerlere dönüştürülmesi gerekmektedir. Günlük-Şenesen ve Küçükçifçi (1994)'de yer alan hesaplama yöntemine göre, 1979, 1985, 1990 ve 1998 yılı tabloları 1973 fiyatları ile ifade edilmiştir. s dönemdeki katsayılar matrisini ifade eden A_s matrisinin, t yılı fiyatlarıyla ifade edilmesi sonucunda elde edilen katsayılar matrisini A_s^t ile gösterelim. Sabit fiyatlara dönüştürülen bu matris aşağıdaki gibi elde edilir:

$$A_s^t = P_s^{-1} A_s P_s$$

Burada P_s sektörel fiyatların t yılından s yılına değişimlerini gösteren diagonal matrisi ifade etmektedir. Bu hesaplamada A_s^t matrisinin her bir elmanı ise;

$$a_{s,ij}^t = \frac{x_{s,ij}}{x_{s,j}} \frac{P_{s,j}}{P_{s,i}}$$

şeklinde hesaplanır.

CURRENT ACCOUNT DEFICITS AND INCREASING FOREIGN EXCHANGE REQUIREMENTS OF THE TURKISH ECONOMY

Abstract

Like many other developing countries, Turkey began to liberalize her trade regime during a period of deterioration in external terms of trade. Export subsidies and devaluation of national currencies have become popular policy measures adopted by the countries trying to increase exports so as to compensate for losses in revenues due to unfavorable developments in international markets. In this paper, we investigate the effects of deterioration in external terms of trade on the Turkish economy over the period between 1970 and 2000. Our empirical results show that the terms of trade shocks cost the Turkish economy about 12% of GNP over the period under consideration. During the same period, Turkey also introduced a major overhaul of her development strategy and liberalized foreign trade regime which, in turn, facilitated imports and substitution of imported inputs for domestically produced counterparts. As a result, exports have become increasingly dependent on intermediate goods imports over time, causing any competitive devaluation of the lira introduced to increase exports to also boost imports of intermediate goods. The analysis in this paper indicates that such competitive devaluations could offer little help, if any, in curbing the import bills and current account deficits. We conclude, based on evidence we presented in the paper, that controlling current account deficits in Turkey would call for both demand management policies and supply-side policies designed to increase value added by industries producing export goods.

Keywords: Current account deficits, Terms of trade, Import dependency, Exchange rate polices, Turkey

JEL Codes: O14, O21, O47